

КАРИЕРНО ОРИЕНТИРАНЕ В ПОДКРЕПА НА РЕАЛИЗАЦИЯТА НА ЛИЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ

Силвия Тонева¹, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме

Тази статия представя различни инструменти за кариерно ориентиране на лица със специални образователни потребности, които могат да се използват от кариерни консултанти, учители, родители, експерти по управление на човешките ресурси. Използвани са данни от международен проект “SkillCompass: Empowering Youth with Learning Differences”, изпълняван с подкрепата на програма Еразъм+ с участието на организации от България, Чехия, Северна Македония и Сърбия. Описани са възможностите за прилагане на създадените инструменти за кариерно консултиране на лица със специални образователни потребности като дислексия, дискалкулия, дисграфия, диспраксия или ADHD.

Ключови думи: подкрепа; ориентиране; специални образователни потребности.

CAREER GUIDANCE SUPPORTING THE REALIZATION OF PERSONS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Silvia Toneva², Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract

This article presents various tools for career guidance of individuals with special educational needs, which can be used by career counselors, teachers, parents, human resource management experts. Data from the international project “SkillCompass: Empowering Youth with Learning Differences” was used, implemented with the support of the Erasmus+ program with the participation of organizations from Bulgaria, the Czech Republic, North Macedonia and Serbia. The possibilities for applying the created tools for career counseling of individuals with special educational needs such as dyslexia, dyscalculia, dysgraphia, dyspraxia or ADHD are described.

Keywords: support; guidance; special educational needs.

¹ Силвия Тонева е сертифициран кариерен консултант (GCDF) от 2022 г. и хоноруван лектор в Стопански факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Научните ѝ интереси са в областта на дуалните образователни системи, управлението на човешките ресурси, изграждането на пригодност за заетост чрез разнородни учебни пътеки и кариерното ориентиране.

² Silvia Toneva has been a certified career counsellor (GCDF) since 2022 and is a part-time lecturer at the Faculty of Economics and Business Administration at Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Her research interests include dual education systems, human resource management, building employability through diverse learning pathways, and career guidance.

ВЪВЕДЕНИЕ

Кариерното ориентиране не е част от учебната програма като отделен учебен предмет или модул, нито се засяга в работата на ресурсните учители, които работят с ученици със специални образователни потребности (СОП). Панаирите и състезанията за различни професии не отчитат конкретната специфика на лицата със СОП, ето защо кариерното консултиране е важно за тази целева група. Преглед на литературата по темата показва, че все още са налице стереотипи и младите хора с ограничения са насочвани към конкретни професионални пътища именно заради тях (NDA, 2023). Не са налице данни за нивото на компетентност на кариерните консултанти относно видовете СОП, както и за техните познания кои професии за кои образователни затруднения са подходящи. Използването на инструменти и материали за насочване в избора на професия, които се фокусират върху силните страни и положителните качества на лица със СОП дава резултати и следва да продължи да се развива.

Професионалното ориентиране осигурява ценна подкрепа за взимане на информирани кариерни решения и планиране на професионалната реализация. За въоръжаването на кариерните консултанти с подходящ инструментариум, който могат да използват при работа с лица със специални образователни потребности, е разработен международен проект SkillCompass: Empowering Youth with Learning Differences. В тази статия се представят създадените помощни материали и тяхната практическа полезност.

Проектните цели са фокусирани към лица със специални образователни потребности като дислексия, дискалкулия, дисграфия, диспраксия или ADHD. Дислексията засяга способността на индивида да учи и да обработва информация. В резултат на това хората с дислексия имат силни творчески умения, но срещат предизвикателства с правописа, четенето и запаметяването на факти (Lyon, 2003). Дискалкулията е разстройство в ученето, което се характеризира с устойчиви затруднения в разбирането на числови величини, аритметични факти и изчисления, както и в прилагането на математически концепции при решаването на задачи (Blank, 2012). Дисграфията се определя като специфично нарушение, което засяга способността за правилно изписване на буквите, думите и изреченията. Тя не се дължи на интелектуално изоставане, липса на обучение или сензорни увреждания, а на развитието на когнитивните и моторните процеси, които са свързани с писането. Дисграфията може да бъде моторна (свързана по-скоро с фината моторика и координацията) или езикова (свързана с нарушена връзка между звуковете и тяхното графично представяне). Понякога се проявява заедно с дислексия. Диспраксията е разстройство, свързано с координацията на движенията. Тя представлява нарушение в планирането, организацията и изпълнението на целенасочени двигателни действия, което не се обяснява с общо интелектуално изоставане или неврологично заболяване. В учебния процес често се среща като проблем с почерка и бавна работа по задачи, изискващи координирани движения. ADHD (Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder) е разстройство, характеризиращо се с устойчиви модели на невнимание, хиперактивност

и импулсивност, които са по-интензивни и чести от това, което се очаква за възрастта на индивида (АРА, 2013).

При отчитане на особеностите на всяко от изброените образователни разстройства кариерни консултанти от Северна Македония, Сърбия, България и Чехия създават нови инструменти за професионална ориентация. Всички те са достъпни в сайта на проекта www.cskill.eu, а тяхното предназначение и ползи са описани в настоящата статия.

ДИСКУСИЯ

За осъществяване на услуги по кариерно ориентиране през последните години са създадени голям набор от тестове, дигитални платформи и информационни видеа. Те се прилагат както за младежи, на които предстои да изберат професия, по която да се обучават в училища, така и от студенти преди или по време на техните първи стъпки в кариерата. Професионалната ориентация на лица със СОП обаче изисква по-специфичен подход и подготовка на кариерните консултанти, психолози, учители, експерти по управление на човешките ресурси и всички останали участници в този важен процес. Ключовата цел на създадените материали по проекта е да подкрепят и насочат младежите от разглежданата целева група към професии, при които има най-голямо сходство с техните способности, интереси и предпочитания.

Ресурс № 1: Ориентир за кариерния път – инструментът предлага визуално онагледени етапите в планиране на кариерните пътеки. Създаден е да подпомага хора с дислексия, ADHD и други обучителни или свързани с вниманието различия, в изграждането на яснота и увереност относно бъдещата им кариерна посока. Ресурсът е предназначен да насочва потребителя в неговото професионално ориентиране, помагайки му да изследва силните си страни, да ги съобрази с реалистични професионални възможности и да предприеме действия по начин, който е постижим, ангажиращ и мотивиращ. Инструментът е подходящ за използване в сесии за кариерно консултиране.

Ресурс № 2: Карти за откриване на силните страни - самостоятелно обособени карти за идентифициране на заложените и талантите на лица с различни образователни затруднения. Повечето хора със СОП са наясно с предизвикателствата, с които следва да се справят. Ако те изпитват затруднения да идентифицират и формулират своите положителни качества този инструмент може да помогне да се измести фокусът към техните способности – когнитивни, емоционални, социални и практически – насърчавайки чувството за самоуважение и повишавайки мотивацията. Този ресурс е подходящ за индивидуална употреба, сесии за кариерно консултиране или групови семинари и може да подпомогне саморефлексията, изграждането на увереност и кариерната ориентация.

Ресурс № 3: Дневник за проследяване на мотивацията за намиране на работа – практична и структурирана информация в помощ на търсещите работа, помага им да останат фокусирани, да проследяват напредъка си до постигане на желаната цел. Дигиталният дневник комбинира рефлексия с визуална обратна връзка и персонализирани прозрения, за да насърчи създаването на последователни навици, да

подкрепи напредъка и да подобри ефекта от вложените усилия в процеса на професионално ориентиране.

Ресурс № 4: Игра „Митове и факти“ – геймифицирано учебно преживяване, насочено към повишаване на осведомеността и развитие на критичното мислене относно често срещаните вярвания за онлайн игрите. Инструментът подпомага фокуса, задържането и приобщаващото участие.

Ресурс № 5: Интерактивен инструмент за самопознание: „Опознай себе си - SWOT анализ за младежи“. Този инструмент подпомага потребителите да идентифицират черти, свързани с невродивергентни състояния като предлага персонализиран SWOT анализ (дефиниране на силни страни, слаби страни, възможности и заплахи). Ресурсът може да допринесе за определяне на кариерни пътеки, които съответстват на наличните способности, интереси и стил на мислене, включително чрез насърчаване на последваща работа с ментор, учител или кариерен консултант.

Ресурс № 6: Брошура „Без стереотипи“ – казуси и истории на успеха – инструмент за повишаване на осведомеността, който е създаден, за да повиши емпатията чрез представяне на кратки реалистични истории за младежи със СОП, доказващи как подкрепата е променила живота им. Инструментът може да помогне на учителите, родителите, менторите, младежките работници и връстниците да разберат по-добре тези предизвикателства и как те могат да подкрепят приобщаването в училищата и извън тях.

Ресурс №7: Серия видео курсове: „Какво е...?“ - кратки видеоклипове, обясняващи образователните затруднения на достъпен език. Всяко видео може да се използва от професионалисти, ангажирани с професионална ориентация, като цели да помогне за повишаване на осведомеността и разбирането без стереотипи.

Ресурс № 8: Онлайн курс: Подготовка за интервю за работа + игра „Добра работа, ако можеш да я получиш“. Съветите в този инструмент се фокусират върху различни аспекти на интервюто за работа, предварителната подготовка и важните детайли за добро представяне.

Ресурс № 9: Инструментариум за приобщаващо интервюиране - този ресурс е предназначен да предостави на специалистите от звената по „Управление на човешките ресурси“, специалистите по подбор на персонал и работодателите знанията, необходими за осигуряване на справедливи, подкрепящи и приобщаващи процеси на интервюиране за работа на млади кандидати със СОП, като дислексия, дисграфия, дискалкулия, диспраксия и ADHD. Целта е да се постигне разбиране за уникалните силни страни и потенциал на тези кандидати, като се насърчават равните възможности и се намалят неволните прояви на дискриминация и предразсъдъци в процеса на набиране на персонал.

Ресурс № 10: „Идентифицирай, за да подкрепиш“ - Този инструмент е предназначен да помогне на кариерните консултанти да идентифицират потенциални индикатори за дислексия при ученици от гимназиален етап. Той не е диагностичен инструмент, а по-скоро помощно средство за ранно идентифициране, което може да информира за по-нататъшни стъпки или планиране на подкрепа.

Обобщение на спецификата на разгледаните ресурси е представена в Таблица №1:

Таблица № 1 Характеристики на разработения инструментариум по проект SkillCompass: Empowering Youth with Learning Differences

Ресурс за подкрепа на процеса на кариерно ориентиране	Ключови характеристики
1. Ориентир за кариерния път	Визуално интуитивно оформление на ясен кариерен път от старта през пет отделни спирки, чрез съчетаване на шрифтове и цветове, подходящи за хора с дислексия; висококонтрастен дизайн; текстове на разбираем език, подкрепени от изображения.
2. Карти за откриване на силните страни	Всяка карта включва наименованието на дадена силна страна, описанието ѝ, въпрос или изречение за размисъл. Картите са цветно кодирани и маркирани с икони в отделни категории за по-голямо удобство.
3. Дневник за проследяване на мотивацията за намиране на работа	Кратки, ясни и подкрепени с визуализация съвети; фокус върху уменията за себепредставяне.
4. Игра „Митове и факти“	Високо контрастни цветове, кратки сесии за игра, лента за измерване на напредъка, анимирана обратна връзка.
5. Интерактивен инструмент за самопознание: „Опознай себе си - SWOT анализ за младежи“.	Персонализиран тест за самопознание, SWOT анализ и резюме за възможни кариерни пътеки.
6. Брошура „Без стереотипи“ - казуси и истории на успеха	Реални истории за успех, показващи как подкрепата е помогнала на конкретния човек, заедно с кратко обяснение на всяко от състоянията, свързано със СОП.
7. Серия видео курсове: „Какво е...?“	Пет кратки видеоклипа, обясняващи обучителните затруднения с прости думи, на ясен и достъпен език.
8. Онлайн курс: Подготовка за интервю за работа + игра „Добра работа, ако можеш да я получиш“	Включва съвети как да се извърши подготовка за първо интервю за работа, включително съвети, свързани със конкретни СОП.
9. Инструментариум за приобщаващо интервюиране	Структурирана информация за превенция на неравенствата в процеса на набиране и подбор на персонал.
10. „Идентифицирай, за да подкрепиш“	Списък с въпроси и отговори, всеки с определена стойност. Този инструмент има за цел да отвори разговор и да осигури подкрепа, а не да етикетира или диагностицира

Източник: собствено проучване

В една сесия за кариерно консултиране биха могли да се комбинират различни от предлаганите ресурси. Един примерен комплект би могъл да включва Ресурс № 1 и Ресурс № 2 за първоначална работа с младеж със СОП, последван от прилагането на Ресурс № 3 и Ресурс № 5 за продължаване на сесиите за кариерно насочване.

От друга страна Ресурс № 6 и Ресурс № 9 може да се използват при обучения на експерти по управление на човешки ресурси, но също така и от мениджъри на оперативни звена, които са основните заявители на набиране и подбор в организациите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За да предоставят ценни услуги, консултантите по кариерно ориентиране трябва да са запознати с възможностите за професионално развитие след училище и съответното законодателство, приложимо за всички ученици. По-широката професионална компетентност, свързана с адаптиране на консултирането спрямо спецификата на СОП на младежите, може да им позволи да се позиционират като подходящи експерти за работа с по-широк кръг потребители (Eseadi, 2023).

С приетата през 2021 г. стратегия за правата на хората с увреждания Европейската комисия насърчава страните членки да повишават перспективите за наемане на работа чрез подкрепящи действия и борба със стереотипите (ЕК, 2021). Приемането на различните и приобщаването са залегнали в концепцията за разработване на всеки от представените ресурси в подкрепа на кариерното ориентиране. Но възможностите за професионална реализация на лица със СОП зависят до голяма степен и от ангажимента на работодателите и тяхната готовност да ги приемат на работа.

Новата Директива 2024/1499 от 7 май 2024 г. относно равенството цели интегриране на принципа на равното третиране във всички публични политики. Създаденият инструментариум лесно би могъл да се адаптира за прилагане в образователната система в кариерните центрове за различни възрастови групи (ученици, младежи, студенти) с цел тяхната по-лесна интеграция на пазара на труда. Материалите са полезни и за специалисти, които провеждат процедури за подбор на персонал.

Изследователски интерес за участие в бъдещи подобни проекти представлява потенциалът на представения инструментариум да бъде използван за по-смели цели, свързани с насърчаване на лицата със СОП да развият собствена предприемаческа идея като друга възможна кариерна пътека. Неизследвана област е също как кариерните консултанти и експертите по подбор на персонал могат да изиграят важна роля в разрушаването на стереотипите, които съществуват за хората със СОП и увреждания. И не на последно място стои ролята и функцията на кариерния консултант в помощ на младите хора със СОП да развият позитивно мислене за своя потенциал за професионална реализация.

БИБЛИОГРАФИЯ

Директива (ЕС) 2024/1499 на Съвета от 7 май 2024 година относно стандартите за органите по въпросите на равенството в областта на равното третиране на лицата, независимо от тяхната раса или етнически произход, равното третиране на лицата по въпросите на заетостта и професиите, независимо от тяхната религия или убеждения, увреждане, възраст или сексуална ориентация, равното третиране на жените и мъжете по въпросите на социалното осигуряване и достъпа и предоставянето на стоки и услуги, и за изменение на директиви 2000/43/ЕО и 2004/113/ЕО [Direktiva (ES) 2024/1499 na Saveta ot 7 may 2024 godina odnosno standartite za organite po vaprosite na ravenstvoto v oblastta na ravnoto tretirane na litsata, nezavisimo ot tyahnata rasa ili etnicheski proizvod, ravnoto tretirane na litsata po vaprosite na zaetostta i profesiiite, nezavisimo ot tyahnata religia ili ubezhdania, uvrezhdane, vazrast ili seksualna orientatsia, ravnoto tretirane na zhenite i mazhete po vaprosite na sotsialното osiguryavane i dostapa i predostavyaneto na stoki i uslugi, i za izmenenie na direktivi 2000/43/EO i 2004/113/EO].

American Psychiatric Association (2013) Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 5th ed. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Blank, R., Smits-Engelsman, B., Polatajko, H., Wilson, P. (2012) European Academy for Childhood Disability (EACD) recommendations on developmental coordination disorder, *Developmental Medicine and Child Neurology*, 54(1), pp. 54–93.

Eseadi, C., Diale, B. (2023) Examining Career Transitioning among Students with Specific Learning Disabilities, *International Journal of Special Education*, 38(3), pp. 82–94.

European Commission (2021) Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030. Brussels: European Commission.

Lyon, G.R., Shaywitz, S., Shaywitz, B.A. (2003) 'A definition of dyslexia', *Annals of Dyslexia*, 53(1), pp. 1–14.

National Disability Authority (2023) Literature review of career guidance for learners with disabilities in second level education. Available at: <https://nda.ie/publications/literature-review-of-career-guidance-for-learners-with-disabilities-in-second-level-education> (Accessed: 20 September 2025).

World Health Organization (2019) International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th revision). Geneva: World Health Organization.